

تجدید حیات اندیشه و کتاب در کشورهای عربی

نوشته فیلیپ سلیم اووانس

امروز نزدیک به یک صد و سی میلیون مرد و زن در کشورهای عربی زبان بسر می‌برند. تقریباً همه این مردم به زبان واحدی تکلم می‌کنند و گروهی از آنان، شیوه‌ها و رسوم فرهنگی همسانی دارند. این سنت‌ها برای کتاب مقام برجسته‌ای قائل‌اند. در واقع منشأ این سنتها، قرآن مجید است که مفهوم آن «خواندن» می‌باشد.

از کرانه‌های اقیانوس اطلس تا قلب خاورمیانه، یکی از قلمروهای جغرافیایی کره زمین گسترده است که در آن وحدت زبان با ارتباط و تجانس فرهنگی و مذهبی در میان اقوام و ساکنان آن نواحی عاملی برای تفاهم بشمار می‌آید.

تمدن اسلامی، تمدنهای مدیترانه‌ای و غربی را آبیاری کرد و به آنها امکان داد تا بر اساس مدنیتی که خود مبتکر آن بوده، رشد و گسترش یابند.

این تمدن در واقع سبب شده است که در زمینه ادبیات و علوم آثار فراوانی بوجود آید. از قرن هشتم میلادی، آثار مختلفی از شعر گرفته تا نجوم در سرزمین‌های حکومت‌های اسلامی که از شط «سند» در شمال غربی هندوستان آغاز شده و تا سلسله جبال پیرنه ادامه داشت، جریان یافت. زیرا گذشته از اسامی نام‌آورانی مانند ابونواس و ابن‌رشد که در اختیار ادبیات سنتی عرب است باید به مردان تشنه‌ی گمنامی اندیشید که به کشف حقایق علمی علاقه‌مند بودند به «جستجوی علم» برآمدند و آثار و نوآوریهای فرهنگهای مشرق زمین را در جهان منتشر ساختند.

دنیا، بویژه غرب بوسیله تمدن اسلامی و از طریق کتب و ترجمه آنها با فلسفه کیهان

شناسی یونان، با قطب‌نما و کاغذ چینی و با ارقام هندی و غیره آشنایی حاصل کرد و نیز همه می‌دانند که اگر این تمدن توسعه نمی‌پذیرفت، اروپای قرون وسطی آن پیشی را که از ادب و عشق و مهربانی شرفی کسب کرد، نمی‌داشت و از مباحث و اسطوره‌های آن، مانند افسانه تریستان و ایزوت، ذکری بمیان نمی‌آمد. نویسندگانی مانند ابن‌مقفع (مترجم کتاب کلیله و دمنه از پهلوی بزبان عربی)، ابن‌سینا حکیم و دانشمند نامی ایران و متفکران و محققان بلند پایه دیگر ایران مانند خوارزمی، بیرونی، رازی و فارابی که در زمینه‌های علمی و فلسفی بزبان علمی عربی نیز صاحب تألیفات بوده و خود در بوجود آوردن آثار، فرضیه‌ها و کشف حقایق علمی نقش اصلی را بازی کرده‌اند و در عین حال باعث می‌شدند که آثار، فرضیه‌ها و حقایق علمی بوسیله کتابها و دست نوشته‌ها در قلمرو حکومت‌های اسلامی و سرزمینهای دیگر منتشر گردد.

ترازنامه میراث فرهنگی و نقشی این تمدن در شکوفایی تمدنهای گوناگون قرون وسطی، از موضوع این مقاله خارج است، معیناً آثار نقش و سنت‌هایی که از آن ناشی شده است پیوسته در روزگاران باقی خواهد ماند.

این نویسندگان و متفکران از نظریه بیان اندیشه و پندارهای خود و از راه کتاب و جریان تمیبه آن، با مسائلی مواجه بوده‌اند.

در واقع امروزه در سرزمینهای عربی زبان، کتاب مقام شایسته خود را احراز نکرده است. این امر علت‌های گوناگونی دارد و کشورهای که با این مشکل روبرو هستند برای تحلیل آنها و یافتن راه حل مشکلات، برآنند که با کمک یونسکو رویه واحدی اتخاذ کنند که هدف آن بالا بردن میزان تولید کتاب در آن نواحی است.

این هم‌اکنون بوسیله مجمعی که تحت سرپرستی یونسکو در ۱۹۷۲ در قاهره تشکیل شد و کارشناسان و نمایندگان پانزده کشور عربی در آن شرکت جستند، آغاز گشت. در این کنفرانس توصیه شد که یک مرکز ناحیه‌یی کتاب در قاهره بوجود آید. این مرکز برای

اتخاذ یک سیاست واحد در زمینه کتاب و مطبوعات ضمن تسریع انتشار آن در سرزمینهای عربی زبان، نقش مهمی را در آینده می‌تواند ایفا کند. این تدابیر همراه با کوشش‌هایی که بتازگی در راه تحقق تعلیمات عمومی در کشورهای عربی بعمل آمده از هم اکنون برای اجرای این وظیفه دشوار، تسهیلاتی بوجود آورده است.

مضافاً براینکه، سیاست بالا بردن میزان تولید کتاب با در نظر گرفتن مسائل خاص مردم باتکیه بر تحلیلی روشن و دقیق از واقعیت‌های موجود و از حقایق بهمان گونه که وجود دارند، عملی تواند شد.

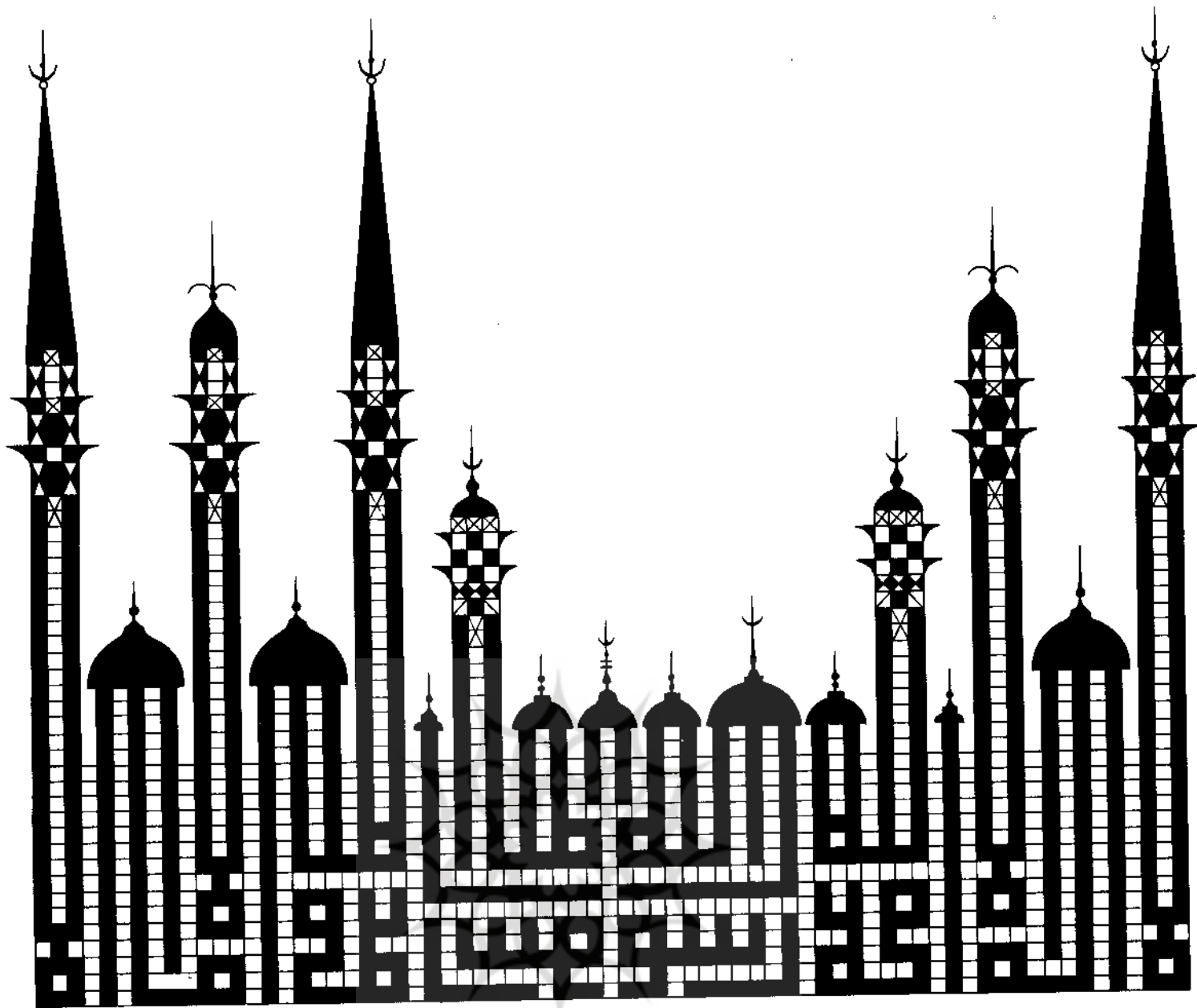
نخستین سنجشی که درباره محصول کتاب بر مبنای ارقام موجود در یونسکو بعمل آمده است بطور کلی سالانه در حدود پنج هزار عنوان را نشان می‌دهد. این رقم تقریباً یک در صد محصول جهانی در ۱۹۶۹ است که نزدیک به پانصد هزار عنوان بوده است.

تصور می‌رود که میزان نشر کتب آموزشی که در این مجموع گنجانیده شده است، بطور متوسط از هر عنوان پنج‌هزار هزار نسخه را نشان می‌دهد و حال آنکه بعقیده دکتر شوش رئیس و مدیر مؤسسه انتشاراتی دانشگاه خرطوم (سودان) میزان نشر کتبی که برای مطالعه عموم چاپ می‌شود بین سه هزار و پنج‌هزار نسخه نوسان دارد.

بعلاوه، همچنانکه الشیتهی رئیس سازمان عمومی کتاب و معاون وزارت فرهنگ جمهوری عربی مصر تأیید می‌کند اگر به این حقیقت توجه کنیم که داستانها و بویژه داستانهای پاورقی، کتابهایی که درباره موضوعهای مذهبی نوشته می‌شوند و بعضی از کتابهای پرفروش دیگر، تیراژهای بسیار بیشتری دارند، بنابراین بی‌جا و نامعقول نخواهد بود اگر بپذیریم که میزان تولید کتاب در سال روییم به پنج میلیون نسخه که برابر با تیراژ متوسط ده هزار نسخه از هر عنوان است بالغ می‌شود.

این رقم اخیر در مورد «نجیب محفوظ» داستان‌نویس مصری و اثر سه جلدی او که عنوان هر کدام از آنها نام یک محله قاهره است

فیلیپ سلیم اووانس سابقاً استاد جامعه‌شناسی و ادبیات عرب در دانشگاه پاریس بوده است. وی در زبان فرانسه تبحر دارد و عضو هیئت تحریریه پیام یونسکو «پاریس» است.

From "La Calligraphie Arabe" by M. Azize, Editions S.T.D., Tunis, 1971

این شکل توأم با خطوط (از آئینه) که «خط کوفی» نامیده می‌شود، در توجیه برحسب یک محور تقارن مرکزی
 بعبی خوانده می‌شود. این شکل ایمان مذهبی مسلمانان را بیان می‌کند: «لا اله الا الله محمد رسول الله»
 بعلاوه این خطوط زینت بخش مناره‌ها و گنبد‌های مدینه، شهر مقدس اسلامی است.

نسخه‌هایی است که در کشورهای عربی‌زبان چاپ
 می‌شود. این مسئله وضع کشورهای عربی‌زبان را
 که از یک زندگی معنوی فعال و از سنت فرهنگی
 باستانی برخوردارند، خوب منعکس می‌سازد
 در عوض نشیب و فرازهای تاریخی، مشکلات
 اقتصادی و بالا بودن سطح بیسوادان که ناشی
 از خرابی وضع اقتصادی است، عواملی هستند
 که در جلوگیری از توسعه و ترویج کتاب
 نقش عمده‌یی را بازی می‌کنند. ولی باید دانست
 که این کتابها برای چه کسانی نوشته می‌شود
 و خوانندگان کتاب را کدام گروه از مردم
 تشکیل می‌دهند. برای پاسخگویی به این سؤال
 می‌توان خوانندگان کتاب را برحسب سن و
 سال و مراکز مورد علاقه آنان به دو گروه
 بزرگسالان و خردسالان تقسیم کرد.

این امر امکان خواهد داشت که سه نمونه
 مشخص و پرمعنی بدست آید: ۱- نمونه
 کتابهایی که برای مطالعه عموم مردم چاپ
 می‌شود ۲- نمونه کتابهای آموزشی ۳- نمونه
 کتابهای کودکان.

در مورد کتابهای مورد مطالعه عموم،
 کارشناسان معتقدند که یک کتاب برای هر
 بقیه در صفحه بعد

می‌دهد در عوض علوم نظری و علوم عملی تنها
 ۱۵/۵ درصد تولید کتاب را شامل هستند. و
 حال آنکه همه بطور کلی به این نکته توجه
 دارند که علوم بلحاظ نسبت باید به سطح ادبیات
 یعنی بیست درصد برسند. پس نقضی وجود
 دارد که باید به رفع آن همت گماشت. بویژه
 اینکه تولید کتابهای علمی که معادل چهارصد
 اثر فنی در یک سال است به آن اندازه نیست
 تا بتواند پاسخگوی احتیاجات کشورهایی باشد
 که بسرعت راه رشد و ترقی را می‌پیمایند و
 نیازهای آموزشی در آنها روزبروز افزون‌تر
 می‌شود. بنابراین میزان تولید سالانه کتاب در
 جهان عرب چهل عنوان برای هر یک میلیون
 سکنه (حد متوسط جهانی: ۱۴۰ عنوان برای
 هر یک میلیون سکنه) و شماره نسخه‌های کتاب
 ۴۰٪ برای هر فرد (حد متوسط جهانی: ۲/۳
 برای هر فرد) است.

نتایجی که بیش از همه می‌توان از این
 ارقام و مشخص‌هایی که در بالا ذکر شد، بدست
 آورد این است که عقب‌ماندگی کشورهای عربی‌زبان
 نسبت به تولید کتاب از نظر عنوان کمتر از
 عقب‌ماندگی نسبت به تولید کتاب بلحاظ تعداد

و در آن سه نسل از یک خانواده ساکن قاهره
 را از سال ۱۹۱۷ تا سال ۱۹۴۴ از خلال زندگی
 و حوادث سیاسی کشورشان توصیف می‌کنند ،
 زیادتر افزایش می‌یابد. در مورد اغلب آثار
 این نویسنده و بویژه در مورد کتاب (گذرگاه
 معجزات) او که بسال ۱۹۷۰ در پاریس بزبان
 فرانسه ترجمه و منتشر شده، تیراژ آن بهمین
 منوال زیاد است.

با این همه، تولید کتاب دستخوش عدم
 تعادل دوگانه است: یکی از علل آن وجود دو
 مرکز اساسی صنعت چاپ کتاب در قاهره و
 بیروت است که منابع حقیقی چاپ و توزیع
 کتاب بشمار می‌روند و دیگری عدم تعادلی
 است که در تغییرات تولید کتاب از سالی بسالی
 دیگر روی می‌دهد. مثلاً لبنان در ۱۹۶۷ جمعاً
 ۴۲۷ عنوان، در ۱۹۶۹ در حدود ۶۸۵ عنوان
 کتاب منتشر کرده است. بعکس تولید کتاب
 در کویت در ۱۹۶۷ جمعاً ۱۵۳ عنوان و در
 ۱۹۶۹ فقط ۸۰ عنوان بوده است. جادارد که
 تفاوت‌های کمی برحسب انواع مختلف کتابهای
 منتشر شده را هم براین عدم تعادل بیفزاییم.
 زیرا اگر وضع علوم اجتماعی ۲۴ درصد، ادبیات
 ۲۰ درصد و مذهب ۱۱/۵ درصد تولید رانندگان

مناره کتابفروشان

شکل زیر صفحه‌یی از يك رساله نجوم و ریاضیات است که سال ۳۵۸ هجری مطابق ۹۶۹ میلادی نوشته شده است. در این کتاب خطی که متن اصلی است و بدست ابن‌عبدالجالب السجستانی دوازدهم قرن دهم برشته تحریر در آمده علامه و اشکالی وجود دارد که با دقت قابل ملاحظه‌یی رسم شده است. سمت چپ در صفحه مقابل (صفحه ۴۵) بساط يك کتابفروش در میدان مشهور جامع‌الفنای مراکش دیده می‌شود. در پشت تصویر مناره مسجد جامع مراکش بنا (کتابفروشان) شاهکار هنری (المجد) در قرن دوازدهم نمایان است.

Photo © Alamy, Paris

خواننده در هر سال و شش عنوان برای هر گروه خواننده سی هزار فقری در نظر گرفته شود. در حالیکه سال ۱۹۷۰ در سرزمینهای عربی زبان ۱۸ میلیون فرد بزرگسال با سواد وجود داشت. این رقم اکنون به علت کوششهای دامنه‌داری که در راه مبارزه باریسوادی در همه کشورهای عربی‌زبان بعمل می‌آید، افزایش یافته است. در این طبقه‌بندی، داستان، شعر و نمایشنامه را جزء انواع کتب مورد مطالعه قرار داده‌اند. توفیق‌الحکیم یکی از نمایشنامه نویسان عرب که آثارش در میان مردم بیش از آثار دیگران خواننده دارد با انتشار نمایشنامه‌هایی که به سبک سمبولیسم ساخته از جبر و یاس در آن گفتگو کرده است و با اثری بنام (غارنشینان) با نمایشنامه‌هایی که شخصیتها در آن با سرنوشت خود می‌جنگند علاقه روزافزون مردم را نسبت بخود برانگیخته است. از سوی دیگر وبجای آنکه از شاعرانی مانند آدونیس، نظیرغیبانی‌الشاہی و غیره نام ببریم بهتر است از مقام والای شعر در نزد اعراب سخن بگوییم و نقشی را که حافظه برای صیانت و نگهداری این اشعار بازی می‌کند، خاطر نشان کنیم. جلسات شعر خوانی در کشورهای عربی‌زبان بسیار است ولی بندرت می‌توان میان اقوام و قبائل حتی در بین بیسوادان کسانی را یافت که قادر نباشند چند مصرع شعر را از حفظ تکرار کنند. انتقال شفاهی شعر نقش مهم و قابل توجهی را در کشورهای عربی بازی می‌کند. میزان تولید کتابهای ادبی و مورد مطالعه عموم بطوری که گفته شد بیست درصد مجموع کتب منتشر شده را که نزدیک به یک‌هزار عنوان در ۱۹۷۰ بود و تیراژ آن به سه میلیون نسخه بالغ می‌شد تشکیل می‌داد. احتیاجات به نسبت میزان یاد - آوری شده در بالا بر مبنای تقریباً چهار هزار عنوان برای هجده میلیون نسخه قرار خواهد گرفت. دولتهای عربی که به نام آنها کمی و تباین موجود بین واقعیت و نیازها وقوف دارند با افتخار يك سیاست طرح‌ریزی شده که یکی از جنبه‌های بسیار بارز آن ایجاد مرکز ناحیه‌یی در شهر قاهره است، برای برقراری تعادل در این زمینه دست به اقدامات اساسی و پی‌گیری رده‌اند. کتابهای آموزشی دارای مشخصات خاصی است زیرا میزان تولید اینگونه کتابها تقریباً احتیاجات مردم را تأمین می‌کند. مسائلی که در آن سرزمینها بر سر راه کتابهای مورد نیاز عموم وجود دارند همان مسائلی هستند که می‌توان در کشورهای دیگر دنیا هم به آنها برخورد. این مسائل عبارتند از تنظیم میزان تولید کتاب بر اساس طرح صحیح تا بتوان به احتیاجات روزافزون مسائل آموزشی پاسخ مثبت داد و تهیه کتابهایی که برای عموم جالب‌تر و گیرا تر است و بخصوص نوشتن کتابهایی که مطالب آنها بقدر کافی متنوع و متناسب با احتیاجات کودکان نواحی مختلف

کشور باشد تا کودکان روستاهای دور افتاده ناگزیر نباشند از کتابی که در آن همه مطالب با پیاده‌روها، ساختمانها و اتومبیل‌ها و خلاصه با زندگی در يك شهر بزرگ ارتباط دارد، استفاده کنند.

وقتی طبق اظهارات محمودالسنیتی گفته می‌شود که ۳۷۰ عنوان کتاب در ۲۶ میلیون نسخه طی سال ۱۹۶۸ در مدارس مصر توزیع شده است، شنونده بی‌می‌برد که این گونه تصمیمات چه مسائل مهمی را دربر و چه اثرات قابل توجهی را در پی دارد.

در ۱۹۷۰ تقریباً ۵۴ میلیون کودک کمتر از پانزده سال در کشورهای عربی‌زبان بسر می‌برده‌اند که ۴۵ درصد جمعیت آن

کشورها را تشکیل می‌دهند. از این قرار گروههای کودکان از ۵ تا ۱۴ ساله یعنی گروههای خواننده بالقوه کتاب به‌سی و دو میلیون می‌رسند. پس نیازمندیها باید به میزان ۱۵۰۰ عنوان برای سی و دو میلیون نسخه کتاب باشد.

اهمیت کتاب برای کودکان، دیگر نیازی به اثبات ندارد. کتاب است که عادت به مطالعه را در وجود کودک جاودان می‌سازد و بین او و آنچه بطبع می‌رسد انس و ارتباط برقرار می‌کند. کتاب است که دنیای «قصاویر» نقاشی و نمایشهای ترمیمی را بر روی کودک می‌گشاید و به او امکان می‌دهد که ضمن کشف این جهان به تخیل نیز بپردازد.

پس برای اینکه معلوم شود این گونه کتابها چگونه باید نوشته شوند و چه نوع مطالبی داشته باشند، همکاری روانشناسان، هنرمندان و مربیان ضرور است.

این مسئله نیز حائز اهمیت اساسی است زیرا در کشورهای عربی‌زبان، ناشران مخصوص کتابهای کودکان وجود ندارند. هر يك از مؤسسات انتشاراتی بزرگ البته شعبه‌یی برای جوانان دارند و مقداری کتاب هم برای جوانان منتشر می‌کنند ولی با وجود دقتی که بکار می‌برند تا این کتابها خوب از چاپ در آیند همیشه به احتیاجات معنوی جوانان علاقه‌مند بمطالعه کتاب توجهی نمی‌کنند. آنان برای این نوع از کتب ارقام کلی ندارند و تنها رقم بزرگی که در این مورد می‌توان ارائه کرد «دائرة المعارف» مؤسسه مهم انتشاراتی قاهره است.

این مؤسسه در واقع کار خود را بر این اساس قرار می‌دهد که ۵۶۶ عنوان برای کودکان از شش تا چهارده ساله و نزدیک به يك چهارم

این عناوین را برای کودکانی که کمتر از هشت سال دارند، اختصاص دهد.

امر تولید کتاب از نظر معنوی با هیچ مسئله‌یی مواجه نیست. چنانکه دیده شده، غنای سنت فرهنگی و باستانی مردمان این سرزمینها بدان پایه است که با آنان امکان دهد قانویسندگان، هنرمندان و اندیشمندان خلاق را در دامان خود بیروانند.

موانع موجود، مربوط به نیازهای کار و حرفه است. حرفه نویسندگی بیش از همه بعلت میزان ضعیف تولید که به نویسنده امکان نمی‌دهد تا با قلم خود زندگی کند و همه وقت خویشی را فقط به این کار اختصاص دهد، شغلی پر درآمد نیست. گذشته از آن و با وجود اینکه عده‌یی از کشورهای عربی زبان گام نخستین را برای پیوستن به قراردادهای بین - المللی که شامل حقوق مؤلف است برداشته‌اند، باز در اغلب این کشورها هیچگونه قانون ملی وجود ندارد که از حقوق نویسنده حمایت کند.

بنابراین احتمال دارد که تعداد سرقتهای مطبوعاتی افزون شود و بلای حقیقی برای ناشران و نویسندگان بوجود آید.

وقت آنست که آرزو کنیم تا کشورهای در حال توسعه، تجدید نظر در قرارداد جهانی حقوق مؤلف و قرارداد برن را که گامی در جهت تأمین منافع آنان است هر چه زودتر بپذیرند (به صفحه ۳۲ مجله پیام مراجعه شود). محصول مادی کتاب از طبع و نشر آغاز می‌شود. مؤسسات انتشاراتی را در دنیای عرب غالباً کتابفروشان و صاحبان چاپخانه‌هایی تشکیل می‌دهند که از همان ابتدای کار در اطراف مسجد یا ساختمان دادگستری گرد آمده و کم کم خصوصیات کار خود را عوض کرده‌اند. مراکش برای اینکه در مقابل این وضع

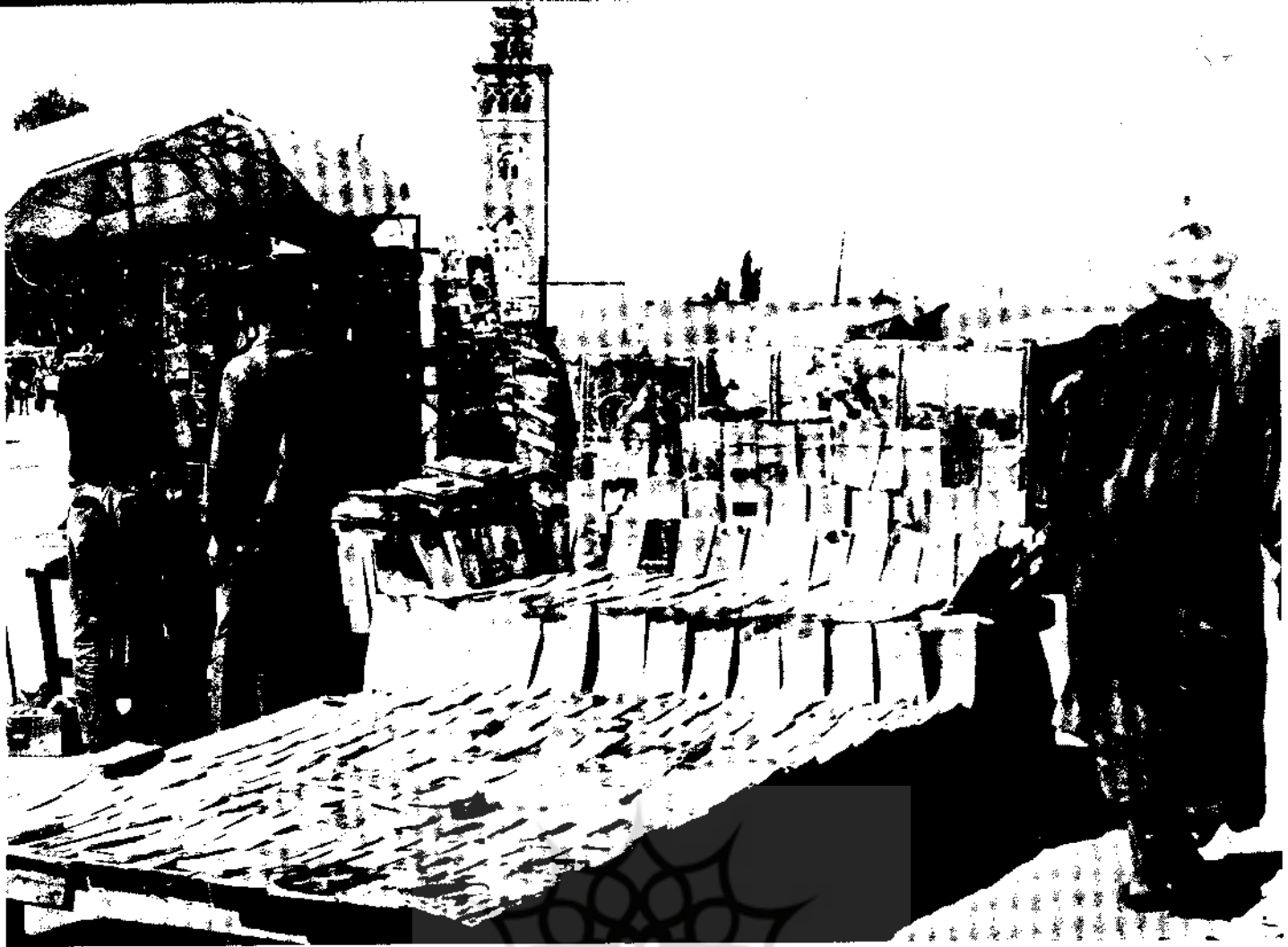

Photo Unesco-Cart

بالا بردن میزان تولید کتاب در همه کشورهای عربی بعمل می آید موجب خواهد شد که تعداد استفاده کنندگان از علم و دانش بیشتر شود و عدّه کسانی که بفرهنگ دسترسی می یابند، افزون تر گردد. امروزه همه می دانند که آموختن یک زبان نمونه های فرهنگی جامعه بی را هم منتقل می سازد. کسانی که عادت مطالعه را در خود ایجاد می کنند و امکان آن را برای خود فراهم می سازند، می توانند بجزایانی که تمدن را به همراه می آورد به پیوندند.

کشورهای عربی زبان باید نقش پرچسته و مهمی در تحول مدنیت بازی کنند. گذشته این نکته را بما آموخته است و زمان حال نیز آنرا بما نشان می دهد. فرهنگ این اقوام و محصولات فکری آنها بعلمت شرایط سیاسی خاصی که این کشورها را از راههای ارتباطی دور نگه داشته، توانسته است از وسایل جدید مخصوص پخش و کسب اطلاعات بهره مند گردد. این مشکلات می تواند از میان برداشته شود و تجدید حیات اندیشه و کتاب در آن نواحی مفهوم واقعی خود را بدست آورد. مبارزه تبلیغاتی وسیعی که اکنون در زمینه بالا بردن میزان تولید کتاب بعمل می آید در وهله اول به مردمان عربی زبان امکان خواهد داد تا بتوسعه اهمیت آثار معنوی خویش که در کشورهای آنان بوجود آمده، وقوف یابند. در وهله دوم باید امیدوار بود که با مبارزه تبلیغاتی مشابهی این آثار در دسترس علاقه مندان بمطالعه کتاب در کشورهایی که از تمدن و فرهنگ دیگری برخوردارند، قرارگیرد و به همان فراوانی به زبانهای ترجمه شود که امکانات توزیع و نشر زیادی دارند. زیرا وقت آنست که عامه مردم مطلع شوند که معاصران ما: متفکران، نویسندگان و شاعران امروزه چه نوع شاهکارهایی بوجود می آورند.

گام بزرگ در راه مبارزه با بیسوادی و اجرای تعلیمات عمومی اکنون می خواهند وسایل لازم را در اختیار گیرند تا بتوانند برای تهیه کتاب و مطبوعات که قشرهای با سواد و علاقه مند بمطالعه برای حفظ و توسعه دانش و معلومات خود بدان نیاز دارند، همچنان به کوشش خویش ادامه دهند.

با وجود اقدامات دامنه داری که بوسیله دولتهای عربی بعمل آمده، دقیق ترین و پیچیده ترین مسئله که عبارت از بهای کتاب است هنوز لاینحل مانده است. تصمیم اتحادیه پستی عرب در مارس ۱۹۷۱ دایر براینکه همه نواحی عربی زبان بعنوان یک واحد پستی در نظر گرفته شود، نخستین گام بسوی کاهش تعرفه های پستی تلقی می شود. ولی این تعرفه ها باز در سطح بالا قرار دارند و کاهش آنها بسود کتاب اجازه خواهد داد که صادرات پستی کتاب بصورت تحریم یا قاچاق انجام نگیرد. زیرا گرانی قیمتها مانع از توزیع کتاب بصورت مطلوب خواهد بود. قیمتها اگر برائز هزینه تولید یا بعلمت مخارج پستی و حمل و نقل در یک سطح بالا قرار گیرند بسیاری از خوانندگان بالقوه را از کتاب دور نگه می دارد.

توزیع کتاب و بالا بردن میزان تولید آن دوش بدوش هم باید در نظر گرفته شوند. زیرا توزیع باید جنبه های گوناگونی بخود بگیرد و بکوشد تا در میان وسیع ترین و پرجمعیت ترین طبقات مردم نفوذ کند. برای انجام این کار از طرق گوناگونی استفاده می شود، از کتابخانه های سیار گرفته تا مکانهای فروش کتاب در محلات عمومی حتی در قهوه خانه ها و بازارهای روستاها که کسب می شود کتاب در میان کتابخوان هایی که تا بحال دسترسی به این «محصول» نداشته اند، نفوذ کند.

مبارزه تبلیغاتی وسیعی که اکنون برای

واکنشی نشان دهد، ابتکار تازه بی بخرچ داده است. یعنی در مراکز عمده کشور مانند فز، کازابلانکا و رباط با سرمایه های عمومی یا خصوصی شروع به ایجاد مؤسسات انتشاراتی جدیدی کرده است. نه تنها کشورهای عربی عمده تولید کننده کتاب مانند مصر و لبنان بلکه سزاوار است همه کشورهای تولید کننده دیگر از این اقدام پیروی کنند.

وجود اینگونه مؤسسات انتشاراتی و گروه بندی مجدد آنها ابتدا درون انجمن های ملی و سپس در انجمن های محلی قبول راه حل های مشترک را در مقابل مسائل مشابه، خواه موضوع انتخاب کتب خطی یا موضوع طرح ریزی احتیاجات و تولید یا مسئله تامین هزینه مؤسسات و غیره را آسان خواهد ساخت.

و اما در مورد چاپخانه بمعنای صحیح کلمه باید گفت که کشورهای عربی زبان، اکنون دو مؤسسه مهم در اختیار دارند. یکی از آندو «مؤسسه کتاب مراکش» نام دارد که در آن نواحی مؤسسه بی منحصر بفرد است و وجود این مؤسسه به دولت مراکش امکان می دهد که یکی از حادترین مسائل چاپ کتاب یعنی تربیت کارکنان کارآموزده و ذیصلاحیت را در خود مراکش حل کند. این کار در جاه های دیگر یا در محل کار صورت می گیرد که در آن افراد تجارب لازم را کسب می کنند یا در خارجه آتمم بازیانهایی که اینگونه کار آموزی ها در بر دارد انجام می شود. مؤسسه دیگر چاپخانه الاهرام است که جدیدترین چاپخانه آفریقا محسوب می گردد و مجهز به تازه ترین دستگاهها و شیوه های جدید چاپی است. وجود این دو مؤسسه مبین کوشش هایی است که در چهارچوب افزایش میزان تولید کتاب اکنون در کشورهای عربی زبان بعمل می آید. کشورهایی که پس از برداشتن نخستین